

Ričard Dokins

ZABLUDA
O BOGU

Prevod

Aleksandra Dragosavljević

Ana Ješić i Katarina Ješić

ZABLUDA O BOGU

Dela Ričarda Dokinsa:

SEBIČNI GEN

PROŠIRENI FENOTIP

SLEPI ČASOVNIČAR

REKA IZ RAJA

USPON PLANINOM
NEVEROVATNOSTI

RASPLITANJE DUGE

ĐAVOLOV KAPELAN

PRIČE NAŠIH PREDAKA

ZABLUDA O BOGU

NAJVEĆA PREDSTAVA
NA ZEMLJI

ČAROLIJA STVARNOSTI

APETIT ZA ČUDESNIM

PLAMIČAK SVEĆE U TAMI

NAUKA U DUŠI

PRERASTANJE BOGA

www.richarddawkins.net

Edicija *Dela Ričarda Dokinsa*
Knjiga 1

Naslov originala
Richard Dawkins: THE GOD DELUSION

Copyright © 2006 by Richard Dawkins
Copyright © 2007, 2019 za srpsko izdanje, Heliks

Izdavač
Heliks

Za izdavača
Brankica Stojanović

Urednik
Bojan Stojanović

Lektor
Vesna Đukić

Štampa
Newpress, Smederevo

Šesto izdanje

Tipografija
Utopia

ISBN: 978-86-6024-026-4

Smederevo, 2019.

www.heliks.rs

IN MEMORIAM

Daglas Adams

(1952–2001)

„Zar nije dovoljno što možemo videti
lepotu vrta, a da ne moramo uz to verovati
kako negde u dnu postoje vilenjaci?“

SADRŽAJ

Uvod povodom desetogodišnjice prvog izdanja	U1
Predgovor drugom engleskom izdanju	11
Predgovor	21
1 DUBOKO RELIGIOZAN NEVERNIK	29
Zaslužno poštovanje	31
Nezaslužno poštovanje	39
2 HIPOTEZA O BOGU	47
Politeizam	50
Monoteizam	54
Sekularizam, očevi utemeljivači i religija u Americi	56
Siromaštvo agnosticizma	63
NOMA	70
Veliki ogled o molitvi	76
Škola evolucionista „Nevil Čemberlen“	80
Mali zeleni ljudi	84
3 ARGUMENTI U PRILOG POSTOJANJU BOGA	89
„Dokazi“ Tome Akvinskog	91
Ontološki argument i ostali <i>a priori</i> argumenti	94
Argument izveden iz lepote	99
Argument iz ličnog „iskustva“	100
Argument iz svetih spisa	104

Argument o uvažanim religioznim naučnicima 109

Paskalova opklada 114

Bajesovski argumenti 116

4 ZAŠTO GOTOVO SIGURNO NEMA BOGA 121

Istinski Boing 747 123

Prirodna selekcija kao put ka uzdizanju svesti 124

Nesvodiva složenost 128

Obožavanje praznina 134

Antropso načelo: planetarna verzija 142

Antropso načelo: kosmološka verzija 149

Interludij u Kembridžu 157

5 KORENI RELIGIJE 165

Darvinistički imperativ 167

Neposredne prednosti religije 170

Grupna selekcija 172

Religija kao sporedni proizvod nečeg drugog 174

Psihološki predodređeni za religiju 181

Gazi nežno, jer gaziš po mojim memima 191

Kultovi brodskog tovara 201

6 KORENI MORALNOSTI: ZAŠTO SMO DOBRI? 207

Da li je poreklo našeg osećaja moralnosti darvinističko? 212

Primer za proučavanje korena moralnosti 220

Ako nema Boga, zašto biti dobar? 223

7 „DOBRA“ KNJIGA I PROMENLJIVI MORALNI CAJTGAJST 231

Stari zavet 233

Da li je Novi zavet bolji? 244

Ljubi bližnjeg svog 248

Moralni *cajtgajst* 256

Šta je s Hitlerom i Staljinom? Zar oni nisu bili
ateisti? 265

8 ŠTA NIJE U REDU S RELIGIJOM? ČEMU TOLIKA NETRPELJIVOST? 273

Fundamentalizam i podrivanje nauke 276

Tamna strana apsolutizma 280

Vera i homoseksualnost 282

Vera i svetost ljudskog života 284

Velika zabluda o Betovenu 291

Kako „umerenost“ u veri ohrabruje
fanatizam 294

9 DETINJSTVO, ZLOSTAVLJANJE I BEKSTVO OD RELIGIJE 301

Fizičko i psihičko zlostavljanje 307

U odbranu dece 316

Skandal u obrazovanju 321

Ponovno uzdizanje svesti 327

Versko obrazovanje kao deo književne
kulture 330

10 PREKO POTREBAN JAZ? 335

Binker 337

Uteha 341

Nadahnuće 350

Majka svih burki 351

Pogovor Danijela Deneta 363

Spisak navedenih ili preporučenih knjiga 366

Napomene 376

O autoru 387

Indeks 388

PREDGOVOR DRUGOM ENGLISKOM IZDANJU*

Prvo izdanje knjige *Zabluda o Bogu* posvuda je opisano kao neočekivani bestseller u 2006. godini. Većina ličnih prikaza knjige poslatih na Amazon (u vreme pisanja predgovora bilo ih je oko hiljadu), svedoče o toplom prijemu knjige. U štampanim prikazima, odobravanje nije bilo tako snažno. Cinična osoba možda bi to pripisala nemaštovitoj spontanoj reakciji urednika časopisa u kojima su prikazi objavljeni: u naslovu knjige piše „Bog“, zato je treba poslati nekom poznatom verniku. To bi ipak bilo odviše cynično. Nekoliko nepovoljnih kritika počinju rečima koje odavno smatram lošim predznakom: „Ja sam ateist, ALI...“. U knjizi *Skidanje čini*, Den Denet kaže kako začuđujuće mnogo intelektualaca „veruje u verovanje“, bez obzira na to što sami nisu religiozni. Ti vernici drugoga reda često pokazuju više žara nego pravi vernici. Svoj žar pojačavaju udvoričkom slobodoumnosću: „Nažalost, ne delim vaša uverenja, ali ih *poštujem* i podržavam“.

„Ja sam ateist, ALI...“ Nastavak je gotovo uvek nepotreban, nihilistički ili – što je još gore – ispunjen pobedonosnim negativizmom. Uzgred, obratite pažnju na razliku između te izjave i one iz drugog omiljenog žanra: „*Nekada sam bio ateist, ali...*“ To je jedan od najstarijih trikova opisanih u ovoj knjizi, omiljen među religioznim apologetima, od K. S. Luisa, do današnjih dana. Onaj ko tako šta izjavi odmah hoće da se deklariše kao iskren i pošten, i neobično je koliko često uspeva u tome. Obratite pažnju na to.

Napisao sam članak za Web lokaciju RichardDawkins.net i naslovio ga „Ja sam ateist, ALI...“. Pozajmio sam iz njega neke delove za listu koju ovde navodim i u kojoj nabrajam kritičke ili inače negativne stavove iz prikaza prvog izdanja knjige. Pomenuta Web lokacija, čiji je administrator nadahnuti Džoš Timonen, privukla je mnoge osobe koje su želele da doprinesu njenom sadržaju, te su efikasno secirale sve te kritike, premda

* Srpski prevod knjige *Zabluda o Bogu* zasnovan je na novom britanskom izdanju iz 2007. godine. Osim dodatnog predgovora, razlike u odnosu na prvo izdanje objavljeno 2006. godine, neznatne su i pretežno se svode na nešto preciznije i potpunije uobličavanje pojedinih rečenica. Autor je ispravio i nekoliko grešaka u tekstu na koje su mu ukazali čitaoci. (*Prim. ur.*)

u manje doteranom, a više otvorenom stilu nego što sam ja to učinio, ili što su uradile moje kolege, filozofi A. K. Grejling, Danijel Denet, Pol Kerc i drugi koji su o tome pisali.

Ne možete kritikovati religiju a da detaljno ne analizirate ozbiljne teološke knjige.

Neočekivani bestseller? Da sam se još više potrudio, kao što bi želeo jedan samosvestan intelektualni kritičar, kad sam analizirao epistemološku razliku između Tome Akvinskog i Duns Škota; da sam dao za pravo Erijugeni kad govori o subjektivnosti, Raneru kad priča o milosti, a Moltmanu koji govori o nadi (kao što se on zalud nadao da ću učiniti), moja knjiga bila bi više od *neočekivanog* bestseler: bila bi to čudesna knjiga. To i jeste suština. Za razliku od Stivena Hokinga (koji je prihvatio savet da će mu svaka formula koju objavi prepoloviti prodaju knjiga), ja bih se rado odrekao odlične prodaje kad bi postojala makar i najmanja nada da bi Duns Škot mogao pojasniti moje središnje pitanje – da li Bog postoji. U teološkim spisima uglavnom se polazi od pretpostavke da postoji, pa je i ono što se u njima iznosi u skladu s tim. Ja sam hteo da razmotrim samo one teologe koji ozbiljno shvataju mogućnost da Bog ne postoji i iznose dokaze da on postoji. Mislim da sam to prikazao u trećem poglavlju, nadam se u vedrom tonu i dovoljno razumljivo.

Kad smo kod vedrog tona, smatram da je neprevaziđen „Odgovor dvoranina“, objavljen na Web lokaciji *Pharyngula* P. Z. Majersa:

Razmotrio sam drske optužbe gospodina Dokinsa i uzrujan sam zbog njegovog pomanjkanja ozbiljnog obrazovanja. Očito je da nije pročitao detaljne rasprave grofa Rodriga Seviljskog o izuzetnoj i egzotičnoj koži na carevim čizmama, niti je posvetio imalo pažnje Belinijevom remek-delu, *O luminiscenciji carevog šešira urešenog perima*. Čitave škole su posvećene pisanju učenih traktata o lepoti careve odore, a svi glavni listovi imaju odeljke posvećene carskoj modi... Dokins arogantno zanemaruje sva filozofska mišljenja i grubo optužuje cara zbog nagosti... Sve dok Dokins ne stekne obuku po modnim salonima Pariza i Milana, sve dok ne savlada razliku između ukrašene tkanine i običnih pantalona, pretvaraćemo se da nije ni progovorio protiv carevog ukusa. Možda mu njegovo poznavanje biologije omogućava da prepozna polni organ koji landara, no ipak nije naučio kako da propisno uvažava zamišljena tkanja.

Da malo proširim središnju ideju: većina nas spremno odbacuje bajke, astrologiju, Leteću špageti neman, a ne čini to tek nakon udublivanja u pastafarijansku teologiju.

Slična je i sledeća kritika: velika kritika zasnovana na argumentu „strašila“.

Uvek napadate najgoru religioznost, a zanemarujete najbolju.

„Uvek se ustremite na buntovne hazardere kao što su Ted Hagar, Džeri Falvel i Pet Robertson, umesto da se osvrnete i na važne teologe kakvi su Tilič ili Bonhefer koji propovedaju umerenu religiju u koju ja verujem.“

Kad bi prevladavala takva fina i istančana religioznost, svet bi svakako bio bolji, a ja bih napisao drugačiju knjigu. Sumorna istina kazuje kako je takva vrsta diskretne, umerene religioznosti brojčano zanemarljiva. Za ogromnu većinu vernika širom sveta, religija je više nalik na ono što čuju od osoba sličnih Robertsonu, Falvelu ili Hagaru, Osami bin Ladenu ili ajatolahu Homeiniju. Ti ljudi nisu strašila, oni su suviše uticajni i svako u savremenom svetu mora da se suoči s njima.

Ateist sam, ali ne želim da me dovode u vezu s vašim neprijatnim, agresivnim, neumerenim i netolerantnim jezikom.

Zapravo, stil u knjizi *Zabluda o Bogu* manje je neprijatan i neumeren od jezika političkih komentatora, na primer, ili pozorišnih, likovnih i književnih kritičara. Evo primera kritika restorana koje su nedavno objavljene u vodećim londonskim listovima:

„Teško je, ako ne i nemoguće, zamisliti ikoga ko bi smislio takav restoran, makar samo u snu, u kome je hrana toliko osrednja da je gotovo nejestiva.“

„Kad se sve uzme u obzir, ovo je najgori restoran u Londonu, možda i na svetu... u njemu se bezvoljno služi odvratna hrana, a opremljen je prema ukusu italijanskih konobara iz 1976.“

„Najgori obrok koji sam pojeo. A nije ih bilo malo. Najgori, kad vam kažem! Ubedljivo užasan!“

„[Ono što je] izgledalo kao minijaturna morska mina, bila je najodvratnija stvar koju sam stavio u usta od kad sam u školi probao crve.“

Najoštrije reči u knjizi *Zabluda o Bogu* blage su u poređenju sa ovim. Ukoliko zvuče netolerantno, to je samo zbog čudne konvencije koja je gotovo jednoglasno prihvaćena (videti citat Dagleasa Adamsa na stranama 39-40), a prema kojoj je religiozno verovanje svuda povlašćeno: ono je iznad svake kritike.

Godine 1915, Horejšio Botomli, član britanskog parlamenta, preporučio je svojim sunarodnicima ovakvo ponašanje nakon rata: „Ako jednoga dana u restoranu slučajno otkrijete da je vaš poslužitelj Namac, bacićete mu supu u prljavo lice; ako sednete pored službenika Nemca, prosućete mu mastilo u prljavo lice“. To je primer agresivnog i netolerantnog jezika (reklo bi se i smešnog i nedelotvornog, čak i u ono vreme). Uporedite to s prvom rečenicom drugog poglavlja, što je deo u knjizi koji se najčešće navodi kao „agresivan“ ili „neprijatan“. Nije na meni da kažem jesam li uspeo, no hteo sam da odlučno, ali zabavno ospem paljbu, a ne da zapodenem neprijatnu raspravu. Na javnim čitanjima knjige *Zabluda o Bogu*, upravo taj pasus je adut jer uvek izaziva zdrav smeh, pa ga zato moja supruga i ja koristimo kao zagrevanje, kako bismo probili led pred novom publikom. Kad bih pokušao da objasnim zašto je taj pasus zabavan, naveo bih naglašeno nepodudaranje između teme koja je *mogla* biti predočena u neprijatnom ili prostom tonu, i stvarnog predočavanja kroz predugačak spisak latinskih ili pseudonaučnih reči („homofob“, „megalomanijakalan“, „sejač zaraza“). Uzor mi je bio Ivlin Vo, jedan od najzabavnijih pisaca dvadesetog veka, a za njega niko ne može reći da je neprijatan ili agresivan (čak sam slučajno odao o kome se radi, jer sam pomenuo njegovo ime u anegdoti na strani 49).

Književni i pozorišni kritičari mogu biti neprijatno negativni a da uz to zavrede pohvale zbog svojih lucidnih prikaza. U kritici religije čak i *jasnoća* prestaje da bude vrлина i izgleda kao agresivno neprijateljstvo. Političar može žestoko napadati svog protivnika u parlamentu i još će naići na odobravanje zbog svoje ratobornosti. Ali neka razuman kritičar religije primeni ono što bi u drugom kontekstu zvučalo tek kao nagoveštaj neposredne i poštene kritike, i pristojna zajednica će stiskati usne i odmahivati glavom: čak i svetovna pristojna zajednica, naročito oni njeni predstavnici koji vole da razglase: „Ateista sam, ALI...“

Vi se samo obraćate svojim istomišljenicima. Šta je tu poenta?

U „Uglu preobraćenika“ na Web lokaciji RichardDawkins.net, ukazuje se na neistinitost te premise, ali čak i ako je uzmemo zdravo za gotovo,

ima dobrih odgovora. Jedan od njih je da je broj istomišljenika mnogo veći nego što mnogi ljudi misle, naročito u Americi. Međutim, oni uglavnom nastupaju u potaji, što opet naročito važi za Ameriku, i očajnički im treba podstrek da obznane svoje postojanje. Sudeći po rečima zahvalnosti koje su mi upućivali na promocijama knjige po Severnoj Americi, mnogo se ceni ohrabrenje koje pružaju ljudi poput Sema Harisa, Dena Deneta, Kristofera Hičensa i mene.

Manje primetan razlog za obraćanje istomišljenicima jeste potreba za uzdizanjem svesti. Kada su feministkinje uzdizale našu svest u vezi sa seksističkom upotrebom zamenica muškog roda, obraćale su se istomišljenicima o još ozbiljnijim problemima što se tiču prava žena i zala diskriminacije kojoj su izložene. Poštenim, slobodoumnim istomišljenicima trebalo je uzdići svest i o svakodnevnom jeziku. Koliko god pravični bili kad je reč o političkim pitanjima prava i diskriminacije, ipak se i dalje nesvesno priklanjamo lingvističkoj konvenciji koja prenebre-gava pola ljudske rase.

Ima još lingvističkih konvencija za koje bi trebalo da važi isto pravilo kao i za seksističke zamenice, a ateističke skupine istomišljenika nisu izuzetak. Svima nama je neophodno uzdizanje svesti. I ateisti i teisti nesvesno uvažavaju društvenu konvenciju po kojoj bismo morali biti naročito uviđavni prema veri i iskazivati joj poštovanje. Nikad se ne umorim od skretanja pažnje na to što je društvo prećutno usvojilo da se malojoj deci prišivaju religiozna mišljenja njihovih roditelja. Ateisti bi trebalo da uzdignu svest kad je reč o toj pogrešci: religiozno mišljenje je jedna vrsta mišljenja roditelja i ono se – zbog gotovo jedinstvene saglasnosti – može pripisati deci koja su, to je činjenica, suviše mala kako bi znala šta zaista o tome misle. Ne postoje hrišćanska deca, već samo deca hrišćanskih roditelja. Ne propuštajte priliku da to naglasite.

Fundamentalista ste isto koliko i oni koje kritikujete.

Suviše je lako pobrkati žestinu i fundamentalizam. Fundamentalistički hrišćani se žestoko protive evoluciji, a ja se za nju žestoko zalažem. Na žestinu uzvraćamo jednakom merom – žestinom. Zbog toga smo, po nekima, podjednako fundamentalistički nastrojeni. Parafrazirao bih aforizam čijeg autora nisam otkrio – kad se dva suprotna gledišta predoče podjednako silovito, istina ne mora nužno biti negde na sredini. Moguće je da jedna strana greši. To opravdava žestinu na drugoj strani.

Fundamentalisti znaju u šta veruju i znaju da ih ništa u tome neće pokolebati. Upravo o tome priča Kurt Vajz, čije sam reči naveo na 279. strani knjige: „...kad bi se svi dokazi u svekolikom kosmosu okrenuli protiv kreacionizma, ja bih to prvi priznao, ali bih i dalje bio kreacionista jer na to upućuje reč božja. Od toga ne smem odstupiti.“ Nemoguće je suviše naglasiti razliku između takve žestoke posvećenosti biblijskom fundamentalizmu i jednako žestoke predanosti s kojom pravi naučnik brani dokaze. Fundamentalista Kurt Vajz objavljuje kako ni zbog jednog dokaza u kosmosu ne bi promenio mišljenje. Pravi naučnik, ma koliko žestoko „veruje“ u evoluciju, zna tačno zbog čega bi promenio mišljenje: zbog dokaza. Na pitanje kakvi bi dokazi mogli dovesti u pitanje teoriju evolucije, Dž. B. S. Holdejn je odgovorio: „Fosilni ostaci zeca u prekambriji.“ Evo kako bi glasila moja (potpuno suprotna) verzija proglasa Kurta Vajza: „Kad bi svi dokazi u kosmosu govorili u prilog kreacionizmu, ja bih to prvi priznao, i odmah bi promenio mišljenje. Međutim, kako stvari stoje, svi raspoloživi dokazi (a ima ih zaista mnogo) govore u prilog evoluciji. Isključivo zbog toga podupirem evoluciju i to iskazujem žestinom koja se poklapa sa žestinom protivnika te teorije. Moja žestina se temelji na dokazima. Njihova, očigledno sasvim suprotna mojoj, potpuno je fundamentalistička.“

I ja sam ateist, ali religija neće nestati. Pomirite se s tim.

„Hoćete da se rešite religije? Srećno vam bilo! Mislite da se možete rešiti religije? Gde vi živite? Religija ostaje. Prihvatite to!“

Mogao bih da podnesem sve te razočaravajuće primedbe samo da su izgovorene tonom koji, makar u tragovima, pokazuje žaljenje ili brigu. Naprotiv, taj ton ponekad prenosi nepatvoreno likovanje. Ne bih rekao da je to mazohizam. Pre bismo to mogli opet pripisati „verovanju u verovanje“. Možda ti ljudi nisu religiozni, ali sviđa im se što drugi ljudi jesu. Tako stižem do poslednje kategorije osoba koje svoj stav iskazuju sa „da, ali...“.

Ja sam ateist, ali ljudima je potrebna religija.

„Čime ćete zameniti religiju? Kako ćete utešiti ožalošćene? Kako ćete nadoknaditi potrebu za Bogom?“

Kakva pokroviteljska snishodljivost! „Mi smo, naravno, mnogo inteligentniji i suviše smo obrazovani da bi nam bila potrebna religija. Ali religija je potrebna običnim ljudima, svetini, orvelovskim prolina, hakslijevskim delta i epsilon poluimbecilima.“ Sećam se jednog svog predavanja

na konferenciji o razumevanju nauke u javnosti, na kome sam kratko kritikovao društvenu pojavu „pojednostavljivanja“. Na kraju predavanja, kad sam odgovarao na pitanja, neko iz publike dobaci da je pojednostavljivanje možda neophodno kako bi se „manjinske grupe i žene priklonile nauci“. Po načinu na koji je to izgovorio, zaključio sam da zaista veruje kako je slobodouman i da ima napredne ideje. Mogu samo da zamislim šta su o tome mislile „žene i manjinske grupe“ koje su prisustvovala predavanju.

Da se vratimo na potrebu čovečanstva za utehom. Naravno da je ta potreba stvarna, no nije li pomalo detinjasto verovanje kako nam svemir duguje utehu, kao da na nju imamo pravo? Primedba Isaka Asimova o infantilnosti pseudonauke, sasvim je prikladna i za religiju: „Istražite svaki delić pseudonauke i otkrićete igračku uz koju smo sigurni, palac da ga sisamo, skute da se za njih držimo.“ Neverovatno je koliko mnogo ljudi nije u stanju da razume kako izjava „X je utešno“, ne znači i „X je istinito“.

Slična pritužba odnosi se na potrebu za životnim „smislom“. Navešću reči jednog kanadskog kritičara:

Možda su ateisti u pravu što se tiče Boga. Ko zna? Bilo da Boga ima ili ga nema, jasno je da je zbog nečega ljudskoj duši neophodno da veruje, jer samo uz veru život ima smisao koji nadilazi materijalnu ravan. Pomislili biste da će empiričar bez premca, kakav je Dokins, uočiti taj nepromenljiv aspekt ljudske prirode... misli li zaista Dokins da bi svet bio humaniji ukoliko bismo se svi okrenuli *Zabludi o Bogu* i potražili istinu i utehu u toj knjizi umesto u Bibliji?

Zapravo, mislim. Pošto ste već pomenuli „humanost“, onda zaista mislim tako. Ali, ponavljam: uteha i zadovoljstvo u verovanju ne dokažu njegovu istinitost. Svakako da ne mogu poreći potrebu za emotivnom utehom, i ne tvrdim da pogled na svet koji sam predočio u ovoj knjizi nudi ma šta više od skromne utehe, recimo, ožalošćenima. Ali ako uteha koju, kako se čini, religija pruža, počiva na neurološki vrlo neverovatnoj premisi da nadživljavamo smrt svog mozga, da li zaista želite da branite takvo stanovište? Ni na jednom pogrebu nisam sreo osobu koja smatra da je nereligiozni delovi te ceremonije (posmrtni govori, omiljena muzika ili pesma preminule osobe) ne mogu ganuti isto koliko i molitve.

Nakon što je pročitao *Zabludu o Bogu*, doktor Dejvid Ešton, lekar konsultant, napisao mi je pismo o iznenadnoj smrti svog voljenog sina, sedamnaestogodišnjeg Luka, na Božić 2006. Neposredno pred Lukovu smrt, njih dvojica su vrlo pohvalno razgovarali o dobrotvornoj fondaciji koju osnivam kako bih podstakao razum i nauku. Na Lukovom pogrebu, na ostrvu Man, njegov otac je saopštio svima koji su hteli da daju prilog u znak sećanja na Luka, da ga pošalju mojoj fondaciji, jer bi Luk to želeo. Trideset čekova koje sam primio premašili su sumu od dve hiljade funti, od čega je preko šest stotina funti prikupljeno u mesnoj krčmi. Očigledno da su mladića mnogo voleli. Kad sam pročitao program pogrebne ceremonije, doslovce sam se zaplakao, premda nikada nisam upoznao Luka i zamolio sam za dozvolu da o tome pišem na stranici RichardDawkins.net. Gajdaš je svirao manšku tugovanku *Elan Vanin*. Dva prijatelja držala su posmrtno govore. Dr Ešton je govorio divnu pesmu Dilana Tomasa *Fern Hill* („Dok bejah mlad i bezbrižan, pod krošnjama jabuke“ – s tako bolnim podsećanjem na izgublenu mladost). A onda je – i sad jedva dolazim do daha dok ovo pišem – pročitao uvodni pasus iz moje knjige *Rasplitanje duge*, onaj koji sam već odavno namenio da ga čitaju na mom pogrebu.

Svi ćemo mi umreti, i po tome smo svi srećnici. Većina ljudi nikada neće umreti, jer neće ni biti rođeni. Potencijalni ljudi koji su mogli biti ovde, na mom mestu, ali koji zapravo nikada neće ugledati svetlost dana, premašuju po broju zrnca peska u Sahari. Među tim nerođenim dušama svakako ima većih pesnika od Kitsa i većih naučnika od Njutna. Znamo to, jer skup mogućih ljudi što ga stvara naša DNK, daleko premašuje skup rođenih ljudi. Uprkos toj neverovatnosti od koje nam se muti u glavi, ipak smo tu vi i ja, u svoj našoj običnosti... Ovde smo mi povlašćeni – dobili smo na lutriji rođenja i pored tako male šanse da se to dogodi. Kako se onda usuđujemo da žalimo zbog neumitnog povratka u pređašnje stanje iz kojeg se ogromna većina nikada nije ni pomakla?

Očigledno ima izuzetaka, ali pretpostavljam da se mnogi ljudi ne drže religije zato što im pruža utehu, već stoga što ih je izneverio naš obrazovni sistem, te ne uviđaju kako je neverovanje još jedan izbor. To svakako važi za većinu ljudi koji misle da su kreacionisti. Njih samo nisu

propisno učili o Darwinovoj čudesnoj alternativi. Verovatno isto važi i za uvredljiv mit kako je ljudima „potrebna“ religija. Na nedavnoj konferenciji, održanoj 2006, antropolog (i predstavnik struje „ateista sam, ali...“) citirao je odgovor Golde Meir na pitanje veruje li u Boga: „Verujem u jevrejski narod, a jevrejski narod veruje u Boga“. Naš antropolog je izneo svoju verziju: „Verujem u ljude, a ljudi veruju u Boga“. Ja više volim da kažem kako verujem u ljude. A kada se ti ljudi dovoljno podstaknu da misle svojom glavom o svim informacijama koje su sada dostupne, vrlo često se ispostavi da *ne* veruju u Boga i da žive ispunjenim i zadovoljnim – uistinu *slobodnim* životom.

PREDGOVOR

Kao devojčica, moja supruga je mrzela školu i želela je da je može napustiti. Godinama kasnije, kad je prevalila dvadesetu, poverila je roditeljima tu tužnu činjenicu, a njena majka je iznenađeno rekla: „Ali, mila, zašto nam to tada nisi kazala?“ O Lalinom odgovoru danas pišem: „Nisam znala da mogu.“

Nisam znala da mogu.

Pretpostavljam – zapravo, siguran sam – da mnoge ljude koji su vaspitavani u duhu neke religije, ne usrećuje njihova religija, ne veruju u nju, ili su zabrinuti zbog zala koja se čine u njeno ime; ti ljudi osećaju nejasnu čežnju da napuste religiju svojih roditelja i voleli bi kad bi to mogli, ali ne uviđaju da odvajanje od nje uopšte postoji kao mogućnost. Ukoliko ste i vi među njima, onda je ovo knjiga za vas. Svrha ove knjige je da vam pomogne da uzdignete svest – do spoznaje kako je realna težnja biti ateist, a uz to i hrabra i divna. Možete biti sretan, uravnotežen, moralan i intelektualno ispunjen ateist. To je prva od mojih poruka o uzdizanju svesti. Želim da uzdignem svest čitalaca na još tri načina, o čemu ću uskoro govoriti.

U januaru 2006, na *Kanalu četiri (Channel Four)* britanske televizije predstavljena je moja dvodelna dokumentarna emisija *Koren sveg zla? (Root of All Evil?)*. Od samog početka nije mi se dopao naslov. Religija nije koren *sveg* zla, jer ne postoji jedna stvar koja je koren svega. Ali, oduševilo me je što je Kanal četiri objavio oglas u državnim listovima. U oglasu je bila slika panorame Menhetna, a ispod nje je pisalo: „Zamislite svet bez religije.“ Kakva je veza između emisije i te slike? Na njoj su upadljivo stajale kule bliznakinje Svetskog trgovačkog centra.

Zamislite, zajedno s Džonom Lenonom, svet bez religije. Zamislite da nema bombaša samoubica, da se nije dogodio 11. septembar, niti 7. jul,* da nije bilo krstaških ratova, lova na veštice, Barutne zavere†,

* U terorističkim napadima u Londonu, 7. jula 2005. godine, poginulo je pedeset dvoje ljudi. (*Prim. prev.*)

† Petog novembra 1605. godine u katakombama ispod britanskog parlamenta uhvaćen je Gaj Foks, bivši plaćenik španske vojske koji je prešao u katoličanstvo. Kraj njega je bilo 36 buradi baruta namenjenih dizanju u vazduh parlamenta u kome je trebalo da se nađe kralj Džejsms. (*Prim. prev.*)

podele Indije, izraelsko-palestinskih ratova, srpsko-hrvatsko-muslimanskog masakra, da nije bilo progona Jevreja kao Hristovih ubica, „nemira“ u Severnoj Irskoj, ubistava zbog ukaljane časti, da nema teleevanđelista u šljaštećim odelima i s natapiranom kosom koji pelješe lakoverne ljude („Bog želi da dajete dok vas ne zaboli“). Zamislite kako nema talibana koji dižu u vazduh drevne statue, javnih pogubljenja zbog bogohuljenja, bičevanja žena čiji je zločin što su pokazale delić svoga tela. Od kolege Dezmonda Morisa saznao sam da se prilikom izvođenja ove Lenonove čudesne pesme u Americi ponekad izostavlja stih „and no religion too“ („i bez religije“). U jednoj verziji taj stih je drsko izmenjen tako da glasi „and *one* religion too“ („i s jednom religijom“).

Možda smatrate kako je agnosticizam razumno stanovište, a da je ateizam jednako dogmatski kao i religijsko verovanje? Ukoliko je tako, nadam se da će vas drugo poglavlje navesti da promenite mišljenje, tako što će vas ubediti kako je hipoteza o Bogu naučna hipoteza o svemiru, te da bi je trebalo analizirati sa skepsom, kao sve druge hipoteze. Možda su vas učili da su filozofi i teolozi predočili valjane razloge za verovanje u Boga. Ako mislite tako, sa uživanjem ćete pročitati treće poglavlje, „Argumenti u prilog postojanju Boga“ – ispostavlja se da su dokazi neviđeno slabi. Možda mislite kako je očigledno da Bog mora postojati, jer kako bi inače nastao svet? Kako bi bilo života, u svoj svojoj bogatoj raznovrsnosti, i svih vrsta koje izgledaju tako čudno kao da ih je neko stvorio „promišljeno“? Ukoliko razmišljate na taj način, nadam se da će vas prosvetliti sadržaj četvrtog poglavlja, „Zašto gotovo sigurno nema Boga“. Daleko od toga da ukazuje na inteligentnog tvorca, Darwinova prirodna selekcija objašnjava, mnogo ekonomičnije i uz razornu eleganciju, iluziju o inteligentnom dizajnu u nastanku živih jedinki. Iako je prirodna selekcija ograničena na objašnjenje živog sveta, ona uzdiže našu svest do verovatnoće da postoje slične „dizalice“ čija objašnjenja mogu pomoći našem poimanju samoga svemira. Moć dizalica kakva je prirodna selekcija, predstavlja drugi od četiri načina uzdizanja svesti koje ovde razmatram.

Možda mislite da mora postojati bog ili bogovi jer antropolozi i istoričari govore kako su vernici najzastupljeniji u svakoj ljudskoj civilizaciji. Ukoliko vam je ta tvrdnja ubedljiva, molim vas da pročitate peto poglavlje „Koreni religije“, u kome objašnjavam zašto je verovanje tako sveprisutno. Mislite li da je religijsko verovanje neophodno kako bismo imali legitimna moralna načela? Zar nam nije potreban Bog da bismo

bili dobri? Molim vas, pročitajte šesto i sedmo poglavlje da biste uvideli zašto to nije tačno. Da li ste i dalje bolećivi prema religiji jer smatrate kako je korisna za svet, iako ste sami izgubili veru? U osmom poglavlju vas pozivam da razmislite o tome kako sve religija nije korisna za svet.

Ukoliko osećate da ste sputani religijom u čijem ste duhu vaspitavani, vredelo bi da se zapitate kako se to desilo. Odgovor najčešće leži u svojevrsnoj indoktrinaciji u detinjstvu. Ukoliko ste uopšte religiozni, najverovatnije ste nasledili religijska uverenja svojih roditelja. Ako ste rođeni u Arkanzasu i mislite kako je hrišćanstvo prava religija a islam nije, i pri tom ste svesni kako biste mislili suprotno da ste rođeni u Avganistanu, to znači da ste žrtva indoktrinacije u detinjstvu. *Mutatis mutandis**, ako ste rođeni u Avganistanu.

Religija i detinjstvo tema je devetog poglavlja, u kome iznosim i treći način za uzdizanje svesti. Kao što feministkinje podignu obrvu kad čuju „on“ umesto „on ili ona“, tako i ja želim da se svi trgnu kad god čuju izraz „katoličko dete“ ili „muslimansko dete“. Ako hoćete, pričajte o „detetu katoličkih roditelja“. Ali, ako čujete kako neko pominje „katoličko dete“, prekinite tu osobu i ljubazno joj ukažite na to da su deca odviše mala da bi znala šta da misle o religiji, kao što su premalena i da bi izrazila svoj stav o ekonomiji ili politici. Upravo stoga što mi je namera uzdizanje svesti, neću se izvinjavati zato što to pominjem i ovde u predgovoru i u devetom poglavlju. To se ne može dovoljno često ponoviti. Opet kažem: ne postoji muslimansko dete, već dete muslimanskih roditelja. Dete je suviše malo da bi znalo je li musliman ili nije. Ne postoji muslimansko dete. Ne postoji hrišćansko dete.

Prvo i deseto poglavlje zaokružuju ovo izlaganje. U njima na različite načine iznosim kako ispravno poimanje veličanstvenosti stvarnog sveta, koje ni u jednom trenutku ne prerasta u religiju, može preuzeti inspirativnu ulogu što ju je religija – sasvim neprimereno – prisvojila tokom istorije.

Četvrti način uzdizanja svesti jeste ponos zbog ateizma. Ateista ne treba da se pravda zbog onoga što jeste. Naprotiv, treba da bude ponosan na to, i da se suoči s dalekim obzorjem, jer ateizam gotovo uvek ukazuje na zdravu samostalnost uma i, uistinu, na zdrav um. Mnogi u dubini duše znaju da su ateisti, ali ne usuđuju se da to priznaju svojim

* *Mutatis mutandis* (lat.) – promeniti ono što treba promeniti. Koristi se da označi analogiju sa već objašnjenim pojmom. (*Prim. prev.*)

porodicama, a neki ni sebi samima. Razlog tome delimično leži u činjenici da je sama reč „ateist“ revnosno korišćena kao užasna i zastrašujuća etiketa. U devetom poglavlju navodim tragikomičnu priču komičarke Džulije Svini o tome kako su njeni roditelji iz novina saznali da je ona postala ateist. Nekako bi prihvatili da ne veruje u Boga, ali da je ateist! *ATEIST?* (Majka je ovo izgovorila vrišteći.)

Na ovome mestu hteo bih da se obratim posebno američkim čitaocima, jer je pobožnost u današnjoj Americi zaista čudesna. Advokat Vendi Kaminer samo malo je preuveličavala kad je rekla da je ismevanje religije riskantno skoro isto kao paljenje zastave u domu američkih veterana.¹ Ateisti u Americi danas su u istom položaju kao homoseksualci pre pedeset godina. Nakon osnivanja pokreta homoseksualaca, Gay Pride, danas homoseksualac može, mada ne tako lako, da bude na nekom javnom položaju. U anketi koju je sprovedla agencija Galup 1999. godine, Amerikanci su odgovarali na pitanje da li bi glasali za inače vrlo stručnu osobu koja je žena (95 procenata bi glasalo), katolik (94 procenata bi glasalo), Jevrejin (92 procenata), crnac (92 procenata), mormon (79 procenata), homoseksualac (79 procenata) ili ateist (49 procenata). Jasno je da nam predstoji dugačak put. Ateista ima više, naročito među obrazovanom elitom, nego što se pretpostavlja. Tako je bilo čak i u devetnaestom veku, kad je Džon Stjuart Mil već mogao da kaže: „Svet bi bio zaprepašćen saznanjem koliko je mnogo njihovih najsajnijih ukrasa, osoba koje su najvažnije zbog svoje mudrosti i vrline čak i među običnim svetom, potpuno skeptično po pitanju religije.“

Danas to važi još i više, a za to pružam dokaze u trećem poglavlju. Mnogi ljudi ne primećuju ateiste zato što mnogi od nas oklevaju da javno iskažu svoj stav. Moj san je da ova knjiga pomogne ljudima da taj stav javno iznesu. Isto kao kad se radi o pokretu za prava homoseksualaca, što se više ljudi javno izjasni, drugima će biti lakše da im se pridruže. Da bi se pokrenula lančana reakcija, mora postojati kritična masa.

Američke ankete pokazuju da su ateisti i agnostici mnogo brojniji od religioznih Jevreja, čak i od većine drugih religioznih grupa. Za razliku od Jevreja, koji su poznati po tome što njihov politički lobi spada u najjače u Americi, i za razliku od evanđelističkih hrišćana, koji imaju još veću političku moć, ateisti i agnostici nisu organizovani pa nemaju gotovo nikakav uticaj. Neko je uporedio organizovanje ateista s grupisanjem mačaka, jer su skloni da nezavisno misle i ne žele da se povinuju autoritetu. Za početak bi bilo dobro obrazovati kritičnu masu onih koji su

voljni da se javno izjasne kao ateisti i da na taj način ohrabre druge. Čak i ako se mačke ne mogu skupiti u grupu, ako ih ima dovoljno mogu biti tako bučne da to ne može ostati neprimećeno.

Pojedini psihijatri zabrinuti su zbog reči „zabluda“ u naslovu knjige, jer smatraju da je zabluda ili iluzija stručni izraz koji ne bi trebalo svi da koriste. Dobio sam pismo trojice psihijatara koji su mi predložili poseban stručni izraz za religijsku zabludu: „reluzija“ (engl. *relusion*).² Možda će taj izraz zaživeti u engleskom jeziku. Zasad ću se držati „zablude“, i taj stav moram objasniti. U *Penguin English Dictionary*, za odrednicu „delusion“ dato je sledeće objašnjenje: „pogrešno verovanje ili utisak“. Začudo, primer za tu odrednicu koji je naveden u rečniku, potiče od Filipa I. Džonsona: „Darvinizam je priča o oslobađanju čovečanstva od zablude da njegovom sudbinom upravlja sila koja je moćnija od samog čovečanstva.“ Je li to isti Filip I. Džonson koji danas u Americi predvodi kreacionistički napad na darvinizam? Jeste, a njegove reči, kao što možemo pretpostaviti, izvađene su iz konteksta. Nadam se kako će biti zabeležena činjenica da sam tu rečenicu citirao, jer takva ljubaznost prema meni nije iskazana u brojnim kreacionističkim navodima mojih radova, već se namerno i varljivo navode rečenice bez konteksta. Šta god je Džonson mislio da kaže, rado bih javno podržao njegovu izjavu, ovakvu kakva je. U elektronskom rečniku koji se dobija uz Microsoftov Word, zabluda je „uporno pogrešno verovanje koje opstaje i pored jakih dokaza o neosnovanosti, naročito kao simptom psihijatrijskog poremećaja“. U prvom delu definicije izvršno je oslikano religiozno verovanje. Što se tiče simptoma psihijatrijskog poremećaja, priklanjam se mišljenju Roberta M. Pirsiga, pisca knjige *Zen i umeće održavanja motcikala* (*Zen and the Art of Motorcycle Maintenance*), koji kaže: „Kad jedna osoba pati od zablude (iluzije), to se zove ludilo. Kad mnogo ljudi pati od zablude, to se zove religija“.

Ukoliko ova knjiga ispuni moja očekivanja, religiozni čitaoci koji je budu otvorili postaće ateisti kad je pročitaju. Kakav samouvereni optimizam! Naravno, tvrdokorne verske glave otporne su na dokaze, a ta otpornost sticana je tokom godina indoktrinacije u detinjstvu zahvaljujući metodama što su vekovima sazrevale (bilo kroz evoluciju ili planski). U efikasnije alatke u tom odbrambenom sistemu spada strašno upozorenje da izbegavaju čak i da otvore ovakvu knjigu jer ona je nesumnjivo satanino delo. Ali ja verujem da ima mnogo slobodoumnih ljudi – onih čija indoktrinacija u detinjstvu nije uhvatila mnogo maha, ili se iz drugih razloga nije „primila“, ili su zahvaljujući svojoj dovoljno jakoj prirodnoj

inteligenciji uspeli da to prevaziđu. Takvim slobodnim dušama potrebno je samo malo podstreka kako bi se potpuno oslobodili stega religije. U najmanju ruku, nadam se da niko ko bude pročitao ovu knjigu neće moći da kaže: „Nisam znao (ili znala) da mogu“.

Zahvaljujem se mnogim kolegama i prijateljima što su mi pomogli u pripremi ove knjige. Ne mogu ih sve pomenuti, ali među njima su moj književni agent Džon Brokman, moji urednici Sali Gaminara (u Transworldu) i Ejmon Dolan (u Houghton Mifflinu); oboje su pročitali knjigu osećajno i sa inteligentnim razumevanjem, i ponudili mi koristan spoj kritike i saveta. Prilično me je ohrabralo njihovo svesrdno i optimistično verovanje u ovu knjigu. Džilijan Somerskejl bila je revnosta redaktor, s konstruktivnim predlozima i minucioznim ispravkama. Veoma sam zahvalan i drugima koji su kritički pročitali različite radne verzije knjige. To su Džeri Kojn, Dž. Anderson Tomson, R. Elizabet Kornvel, Ursula Gudinaf, Lejta Menon i naročito Karen Ovens, *izuzetna* kritičarka, koja se, gotovo kao ja, do u detalje srodila sa svakom izmenom u svakoj radnoj verziji knjige.

Ova knjiga duguje ponešto (a važi i obrnuto) dvodelnoj televizijskoj dokumentarnoj seriji *Koren sveg zla?*, koju sam predstavio na britanskom Kanalu četiri u januaru 2006. godine. Zahvalan sam svima koji su učestvovali u njenoj produkciji, a među njima su Debora Kid, Rasel Barns, Tim Kreg, Adam Preskod, Alan Klements i Hamiš Mikura. Zahvaljujem se producentskoj kompaniji IWC Media i Kanalu četiri što su mi dozvolili da koristim navode iz emisije. Dokumentarac *Koren sveg zla?* imao je odličnu gledanost u Britaniji, a preuzela ga je i australijska državna televizija (Australian Broadcasting Corporation). Videćemo hoće li se ijedna američka televizija usuditi da ga prikaže.*

Već nekoliko godina razrađivao sam u glavi sadržaj knjige. Za to vreme neke ideje su neminovno našle mesto u mojim predavanjima, na primer u mojim Tanerovim predavanjima na Harvardu, i u člancima u dnevnim listovima i časopisima. Čitaoci moje redovne rubrike u časopisu *Free Inquiry* naročito bi mogli uočiti sličnost tih tekstova s nekim odeljcima iz ove knjige. Zahvaljujem se Tomu Flinu, uredniku u tom odličnom časopisu, za podstrek koji mi je dao kad me je zamolio da se prihvatim pisanja redovne kolumne. Nakon privremene pauze zbog dovršavanja

* U trenutku izlaska drugog izdanja knjige iz štampe, odgovor na to pitanje još uvek je negativan. Sada se, međutim, može kupiti DVD na <http://richarddawkins.net/store>.

knjige, nadam se da ću se vratiti svojoj rubrici i da ću je bez sumnje koristiti kako bih u njoj analizirao reakcije na knjigu.

Brojni su razlozi zbog kojih sam zahvalan Denu Denetu, Marku Haueru, Majklu Stiratu, Semu Harisu, Helen Fišer, Margaret Dauni, Ibnu Varaku, Hermion Li, Džuliji Svini, Denu Barkeru, Džozefin Velš, Ijanu Berdu i naročito Džordžu Skejlsu. Ovakva knjiga danas nije potpuna ukoliko ne postane *jezgro* žive Web lokacije, foruma za dodatne materijale, reakcije, rasprave, pitanja i odgovore – ko zna šta će još budućnost doneti? Nadam se da će www.richarddawkins.net, Web lokacija Fondacije Ričard Dokins za razum i nauku, uspeti da ispuni tu funkciju, a ja sam izuzetno zahvalan Džošu Timonenu zbog umešnosti, profesionalizma i tegobnog rada koji u nju ulaže.

Iznad svega, hvala mojoj supruzi Lali Vord, koja me je bodrila kad god bi me saletele nedoumice i sumnje u sebe, ne samo tako što mi je pružala moralnu podršku i predlagala dovitljiva poboljšanja, već i time što mi je celu knjigu pročitala naglas u dve faze njenog razvoja, da bih mogao neposredno razumeti kako bi je doživeo drugi čitalac. Tu tehniku preporučujem drugim piscima, ali s napomenom da je učinak najbolji kad je čitač profesionalan glumac, s glasom i uhom tanano naštimovanim da pogode melodiju jezika.

1

DUBOKO RELIGIOZAN NEVERNIK

*Ne pokušavam da zamislim ličnog Boga; dovoljno je osećati
strahopoštovanje prema ustrojstvu sveta, koliko naša
ograničena čula dozvoljavaju da ga razumemo.*

– ALBERT AJNŠTAJN

ZASLUŽENO POŠTOVANJE

Dečak je potrbuške ležao u travi, oslonivši bradu na šake. Odjednom je osetio kako ga obuzima sve jača svest o prepletenim stabljikama i korenju, o šumi i mikrokosmosu, preobraženom svetu mrava i buba i – mada tada nije znao sve detalje – o milijardama bakterija koje žive u zemlji, tiho i nevidljivo podupirući ekonomiju mikrosveta. Majuška šuma žbuna namah je narasla i stopila se sa svekolikim svemirom i umom ushićenog dečaka koji je o njoj razmišljao. Iskustvo je protumačio u duhu religije, što ga je odvelo sveštениčkom pozivu. Rukopoložen je za sveštenika anglikanske crkve, postao je kapelan u mojoj školi – i moj drag učitelj. Zahvaljujući čestitim, slobodoumnim sveštenicima poput njega, niko ne bi mogao da tvrdi da sam prisiljavan na religioznost.*

U neko drugo vreme i na drugom mestu, ja sam mogao da budem taj dečak zagledan u zvezde, zaslepljen Orionom, Kasiopejom i Velikim Medvedom, do suza ganut nečujnom muzikom Mlečnog puta, opijen noćnim mirisom afričke bašte. Nije lako odgovoriti na pitanje zašto je isti osećaj odveo mog kapelana u jednom pravcu a mene u drugom. Kvazimistično reagovanje na prirodu i svemir, uobičajeno je među naučnicima i racionalistima. Ono nije povezano s verovanjem u natprirodno. U svom dečaštvu, moj kapelan svakako nije znao (niti sam ja znao) za završne reči *Postanka vrsta* – čuveni pasus o „bujnoj obali, s pticama koje pevaju u žbunovima, sa raznim insektima koji lete tamo i amo, i sa glistama koje mile po vlažnoj zemlji“. Da jeste, onda bi u prizorima koji ga okružuju prepoznao nešto drugo i umesto da postane sveštenik, možda bi sledio Darvino uverenje kako je sve što vidimo proizvod zakona prirode:

Tako, usled rata u prirodi, usled gladi i smrti, neposredno proizilazi najuzvišeniji objekt koji možemo zamisliti, naime, stvaranje viših životinja. Ima veličanstvenosti u ovome pogledu na život, sa njegovim različitim moćima koje su prvobitno

* Tokom časova, omiljena zabava bila nam je da mu odvrćamo pažnju od predavanja o Svetom pismu i nagovaramo ga da nam priča uzbudljive priče iz rata, kad je služio u kraljevskom vazduhoplovstvu. Zato mi je zvučala poznato pesma Džona Bečemana koju sam kasnije pročitao uz izvesnu naklonost što je još uvek gajim prema anglikanskoj crkvi (bar u poređenju s konkurentima):

Naš je duhovnik stari nebeski pilot,
Sada su mu mučki potkresali krila
Al' još uvek jarbol u vrtu parohijskog dvora
Upire ka Višim Prostranstvima...

udahnute u nekoliko oblika ili samo u jedan; i u tome što se, dok se naša planeta, pokoravajući se utvrđenom zakonu gravitacije kreće po svojoj kružnoj putanji, od jednog tako prostoga početka stvorio beskonačan broj najlepših i najdivnijih oblika, i još se evolucijom stvaraju.

U svojoj knjizi *Plava tačka u beskraju*,* Karl Segan je napisao:

Kako je moguće da gotovo nijedna od glavnih religija nije razmotrila nauku i zaključila: „To je bolje nego što smo mislili! Kosmos je mnogo veći nego što je rekao naš prorok – veličanstveniji, istančaniji, otmeniji.“ Umesto toga one kažu: „Ne, ne, ne! Moj je bog mali bog i ja želim da takav ostane.“ Religija, stara ili nova, koja bi naglašavala veličanstvenost kosmosa, onako kako je to otkrila moderna nauka, mogla bi da obezbedi očuvanje dubokog poštovanja i strahopoštovanja, što teško mogu da pobude uobičajena verovanja.

Sve Seganove knjige dopiru do nervnih završetaka transcendentnih čuda na koje je religija imala monopol prethodnih vekova. Moje knjige su napisane sa istom namerom. Stoga često čujem da me opisuju kao duboko religioznog čoveka. Pisala mi je američka studentkinja koja je upitala svog profesora ima li nekakvo mišljenje o meni. „Naravno“, odgovorio je. „Njegova pozitivistička nauka nije u saglasju s religijom, ali je prepun zanosa kada govori o prirodi i kosmosu. Za mene to jeste religija!“ Ali, da li je „religija“ prava reč? Ne bih rekao. Nobelovac Stiven Vajnberg, fizičar (i ateist), dobro je zaključio u *Snovima o konačnoj teoriji*:†

Neki ljudi imaju tako široke i prilagodljive predstave o Bogu da će neizbežno pronaći Boga gde god ga traže. Kaže se kako je „Bog apsolutan“ ili „Bog je naša bolja priroda“ ili „Bog je svemir“. Naravno, kao svim drugim rečima, i reči „Bog“ možemo pripisati svako značenje koje želimo. Hoćete li da kažete kako je Bog energija, onda možete pronaći Boga u grumenu uglja.

* Knjigu *Plava tačka u beskraju* (*Pale Blue Dot*) na srpskom jeziku objavili su *Alnari* i *Otvorena knjiga* 2003. godine u prevodu Zorana Živkovića. (*Prim. prev.*)

† Knjigu *Snovi o konačnoj teoriji* (*Dreams of a Final Theory*) na srpskom jeziku objavio je *Polaris* 1997. godine u prevodu Aleksandra B. Nedeljkića. (*Prim. prev.*)

Vajnberg je svakako u pravu kada kaže kako bi reč „Bog“, da ne bi postala sasvim izlišna, trebalo koristiti onako kako je ljudi uglavnom razumeju: da označi natprirodnog tvorca koji je „primeren našem obožavanju“.

Prilično nesrećna zabuna nastala je usled nesposobnosti da se razlikuje takozvana ajnštajnovska religija od natprirodne religije. Ajnštajn je ponekad koristio pojam Boga (a on nije jedini ateistički naučnik koji je to činio), izazivajući nesporazum među onima koji veruju u natprirodno i spremni su da pogrešno razumeju i svojataju tako slavnog mislioca. Sasvim je pogrešno protumačen dramatičan (ili možda nestašan?) završetak knjige *Kratka povest vremena** Stivena Hokinga, „jer tada ćemo proniknuti u sam um Boga“. To navodi čitaoce da poveruju, potpuno pogrešno, kako je Hoking religiozan čovek. Molekularni biolog Ursula Gudinaf u *Svetim dubinama prirode (The Sacred Depths of Nature)*, zvuči još religioznije od Hokinga ili Ajnštajna. Ona voli crkve, džamije i hramove, i brojni odlomci iz njene knjige naprosto vape da budu istrgnuti iz konteksta i korišćeni kao dokazi u prilog religiji natprirodnog. Ona ide tako daleko da sebe naziva „religioznim prirodnjakom“. Nakon pažljivog čitanja njene knjige, biva jasno da je ona nepokolebljivi ateist poput mene.

„Prirodnjak“ je dvosmislena reč. Meni priziva sećanje na junaka iz detinjstva, Loftingovog doktora Dulitla (uzgred, ovaj lik je imao ponešto od manira „filozofa“ prirodnjaka sa broda *Beagle*.†) U osamnaestom i devetnaestom veku, prirodnjak je bio ono što je i danas za većinu nas: čovek koji proučava svet prirode. Prema ovom shvatanju, prirodnjak je često bio sveštenik, to važi od Gilberta Vajta pa nadalje. I Darwin je kao mladić bio viđen za sveštenika i nadao se da će mu ugodan život seoskog paroha omogućiti da zadovolji strastveno zanimanje za insekte. Ali filozofi koriste reč „prirodnjak“ u drugom značenju, kao suprotnost *natprirodnjaku*. Džulijan Bagini u knjizi *Kratak uvod u ateizam (Atheism: A Very Short Introduction)*, objašnjava posvećenost prirodnjaštvu koju oseća ateist: „Većina ateista veruje kako postoji samo jedna vrsta materije u svemiru i da je ona fizička, ali da iz nje nastaju um, lepota, emocije, osećaji morala – čitav spektar pojava koje čine ljudski život bogatijim.“

* *Kratka povest vremena (A Brief History of Time)* na srpskom jeziku prvi put je objavljena 1988. godine u izdanju *Polarisa* i u prevodu Zorana Živkovića. (*Prim. prev.*)

† *Beagle* (Zečar) – Brod kojim je mladi Darwin krenuo na petogodišnje istraživačko putovanje 1831. godine. (*Prim. prev.*)

Ljudsko mišljenje i osećaji *proizlaze* iz izuzetno složenih i međusobno povezanih fizičkih entiteta u mozgu. Ateist, u smislu filozofskog prirodnjaka, veruje da nema ničega izvan prirodnog, fizičkog sveta, da ne postoji *nat*prirodni inteligentni tvorac koji se krije iza opažajnog svemira, da nema duše koja može nadživeti telo, te da su jedina čuda prirodne pojave koje još uvek nismo u stanju da pojmimo. Ukoliko ima nečeg što prevazilazi granice prirodnog sveta koji sada nesavršeno razumemo, nadamo se da ćemo u budućnosti to moći da shvatimo i smestimo ga u svet prirodnog. Kao i uvek, duga ne postaje manje čudesna kada je raspletemo.

Kada dublje razmotrimo uverenja velikih naučnika našeg doba koji su naizgled religiozni, obično se ispostavi da oni to zapravo nisu. To svakako važi za Ajnštajna i Hokinga. Martin Riš, sadašnji kraljevski astronom i predsednik Kraljevskog društva, rekao mi je da ide u crkvu kao „neverujući anglikanac... iz odanosti prema plemenu“. Njegova uverenja nisu teistička – on deli osećaj poetskog naturalizma kakav kosmos pobuđuje i u drugim naučnicima koje sam pomenuo. Tokom nedavnog razgovora u televizijskoj emisiji, izazvao sam svog prijatelja, akušera Roberta Vinstona, uvaženog pripadnika zajednice britanskih Jevreja, da prizna kako je njegov judaizam upravo ovakve vrste i da on zapravo ne veruje u ma šta *nat*prirodno. Bio je na ivici da prizna, ali je ustuknuo pred poslednjom preprekom (da budem iskren, trebalo je da on intervjuiše mene a ne ja njega)³. Pošto sam bio uporan, rekao mi je da smatra kako mu je judaizam pomogao da osmisli svoj život i vodi ga na pravi način. Možda je zaista tako; ali to, naravno, nema nikakve veze sa istinitošću nijedne tvrdnje o *nat*prirodnim pojavama. Mnogo je intelektualaca ateista koji sebe ponosno nazivaju Jevrejima i pridržavaju se jevrejskih obreda, možda iz poštovanja prema drevnoj tradiciji ili ubijenim rođacima, ili usled nejasnog i zbunjujućeg nastojanja da se kao religija označi osećaj dubokog panteističkog poštovanja koji mnogi od nas dele s njegovim najvažnijim zagovornikom, Albertom Ajnštajnom. Oni možda ne veruju, ali, da se poslužim rečima Dena Deneta, oni „veruju u verovanje“.⁴

Jedna od Ajnštajnovih najprilježnije navođenih opaski glasi: „Nauka bez religije je hroma, religija bez nauke je slepa“. Ali, Ajnštajn je rekao i ovo:

Naravno da je laž ono što možete da pročitate o mojim religijskim ubeđenjima, i to je laž koja se uporno ponavlja. Ne verujem u ličnog Boga i to nikada nisam poricao, već sam to sasvim jasno

kazivao. Ako u meni ima nečeg što bi se moglo nazvati religioznom, onda je to bezgranično divljenje prema ustrojstvu sveta, koliko je naša nauka kadra da ga razotkrije.

Da li vam se čini kako Ajnštajn protivreči samom sebi? Da li se iz njegovih izjava mogu pažljivo odabrati reči koje podržavaju međusobno suprotstavljene argumente? Ne. Pod pojmom religija, Ajnštajn je podrazumevao nešto sasvim drugačije od uobičajenog shvatanja te reči. Dok budem objašnjavao razlike između natprirodne religije i ajnštajnovske religije, imajte na umu da se reč „zabluda“ iz naslova ove knjige odnosi samo na *natprirodne* bogove.

Evo još nekoliko Ajnštajnovih misli da biste stekli uvid u ajnštajnovsku religiju.

Ja sam duboko religiozan nevernik. To je nekakva nova vrsta religije.

Nikada nisam Prirodi pripisivao svrhu ili cilj ili bilo šta što bi se moglo razumeti kao antropomorfnu. U Prirodi vidim veličanstveno ustrojstvo koje možemo razumeti samo površno i to umnog čoveka mora ispuniti osećajem poniznosti. To je istinsko religiozno osećanje koje nema nikakve veze s misticizmom.

Ideja o ličnom Bogu sasvim mi je strana i čak mi se čini naivna.

Nakon Ajnštajnovе smrti, religijski apologeti su, razumljivo, sve češće pokušavali da ga prisvoje. Pojedini religiozni savremenici videli su ga u sasvim drugačijem svetlu. Godine 1940, Ajnštajn je napisao čuveni članak u kome opravdava svoju izjavu da ne veruje u ličnog Boga. Ova izjava i njoj slične izjave izazvale su lavinu pisama religioznih pravovernika, a mnogi od njih su aludirali na Ajnštajnovu jevrejsko poreklo. Izvodi koji slede preuzeti su iz knjige Maksa Jamera *Ajnštajn i religija* (iz koje sam preuzeo najviše Ajnštajnovih navoda o religioznim pitanjima). Katolički biskup iz Kansasa Sitija rekao je: „Tužno je videti čoveka koji potiče iz naroda Starog zaveta i njegovog učenja, a poriče veliku tradiciju tog naroda.“ Drugi katolički sveštenici nastavili su u istom tonu: „Nema drugog Boga osim ličnog Boga... Ajnštajn ne zna o čemu govori. Neki ljudi misle kako su kvalifikovani da kazuju ono što misle o svemu samo zato što su postigli visok stepen učenosti u pojedinim oblastima.“ Izjava

da je religija *oblast* u kojoj se neko može pozivati na svoju *stručnost*, ne bi trebalo da prođe nezapaženo. Kada bi taj sveštenik sreo čoveka koji za sebe tvrdi da je vilinolog, verovatno ne bi uvažio njegovu *stručnu* procenu oblika i boje vilinskih krila. I on i biskup smatrali su da je Ajnštajn, budući da nema teološko obrazovanje, pogrešno shvatio prirodu Boga. Nasuprot tome, Ajnštajn je veoma dobro razumeo upravo šta to poriče.

Američki katolički advokat, zastupnik jednog ekumenskog saveza, pisao je Ajnštajnu:

Duboko žalimo zbog vaše izjave... u kojoj ismevate ideju o ličnom Bogu. Za poslednjih deset godina, ništa kao vaša izjava nije bilo tako sračunato da navede ljude na pomisao kako je Hitler imao razlog što je proterao Jevreje iz Nemačke. Iako priznajem vaše pravo na slobodu govora, ostajem pri stanovištu da vas vaša izjava čini jednim od najvećih izvora neslaganja u Americi.

Njujorški rabin je izjavio: „Ajnštajn je bez sumnje veliki naučnik, ali su njegovi stavovi o religiji dijametralno suprotni judaizmu.“

„Ali“? „Ali“? A zašto ne „i“?

Predsednik istoriografskog društva iz Nju Džersija napisao je pismo koje tako snažno razotkriva slabost religioznog uma, da ga vredi dva-put pročitati:

Doktore Ajnštajn, poštujemo vašu učenost; ali izgleda da ima nešto što niste naučili: Bog je duh i ne možete ga otkriti teleskopom ili mikroskopom, kao što se ni ljudska misao niti osećanja ne mogu pronaći pukim proučavanjem mozga. Svima je poznato da se religija zasniva na veri, a ne na znanju. Verovatno svaku misleću osobu ponekad ophrvaju sumnje u vezi sa religijom. Moja sopstvena vera je mnogo puta bila poljuljana. Ali ja nikome nikada nisam rekao za svoja duhovna kolebanja iz dva razloga. Prvo: strahovao sam da bih mogao, makar i običnom sugestijom, uznemiriti i poremetiti život i nade nekog srodnog bića. Drugo, zato što se slažem s piscem koji je rekao „podao je onaj koji hoće da uništi veru drugog čoveka.“... Nadam se, doktore Ajnštajn, da su pogrešno naveli vaše reči i da ćete reći nešto prijatnije ogromnom broju Amerikanaca koji vam ushićeno ukazuju počast.

Kakvo krajnje providno pismo! Iz svake rečenice preлива se intelektualni i moralni kukavičluk.

Manje prezirno, ali šokantnije, bilo je pismo osnivača Udruženja kalvarijskog tabernakla* iz Oklahome:

Profesore Ajnštajn, verujem da će vam svaki hrišćanin u Americi odgovoriti kako „nećemo odustati od naše vere u Boga i njegovog sina Isusa Hrista, ali vam kažemo da se, ako ne verujete u Boga naroda ove zemlje, vratite odakle ste došli“. Učinio sam sve što je u mojoj moći da budem blagoslov za Izrael, a onda ste došli vi i jednom bogohulnom izjavom naneli vašem narodu toliko štete da ste poništili sve napore hrišćana koji vole Izrael da suzbiju antisemitizam u našoj zemlji. Profesore Ajnštajn, svaki hrišćanin u Americi će vam spremno odgovoriti: „Vratite se u Nemačku odakle ste i došli i ponesite svoju ludačku i pogrešnu teoriju evolucije, ili prestanite da podrivate veru ljudi koji su vas primili s dobrodošlicom kada ste bili prinuđeni da napustite svoju domovinu.“

Svi Ajnštajnovi teistički kritičari ispravno su shvatili da on nije bio jedan od njih. Ajnštajn je više puta bio ogorčen zbog navoda da je teist. Da li je možda bio deist kao Volter i Didro? Ili panteist, kao Spinoza čijoj se filozofiji divio: „Verujem u Spinozinog Boga koji sebe otkriva u uređenom skladu onoga što postoji, a ne u Boga koji se bavi sudbinama i postupcima ljudskih bića“?

Podsetimo se terminologije. Teist veruje u natprirodnog inteligentnog tvorca koji nakon svog glavnog posla, stvaranja svemira, ostaje i dalje u blizini da bi nadgledao svoje delo i krojiо njegovu sudbinu. U mnogim teističkim sistemima verovanja, božanstvo neposredno utiče na živote ljudi. Bog uslišava molitve; prašta ili kažnjava grehove; upliće se u događaje čineći čuda; brine se zbog dobrih i loših dela, i zna kada ih činimo (čak i kad samo *pomislimo* na to da ih učinimo). I deist veruje u natprirodnu inteligenciju, ali onu čiji je posao pre svega bio uspostavljanje zakona koji upravljaju svemirom. Deistički Bog se nakon toga nikada više ne meša, i svakako se ne zanima za ljudske postupke. Panteisti uopšte ne veruju u natprirodno božanstvo, ali koriste reč Bog kao sinonim

* Tabernakl (lat. *tabernaculum*, šator), prostor za čuvanje posvećene hostije. (*Prim. prev.*)

za prirodu ili svemir ili zakonitost koja njime upravlja (u značenju koje nije natprirodno). Deisti se razlikuju od teista po tome što njihov Bog ne uslišava molitve, ne zanimaju ga grehovi ni ispovedi, ne čita naše misli i ne upliće se svojim hirovitim čudima. Deisti se razlikuju od panteista po tome što je deistički Bog svojevrsna kosmička inteligencija, dok je za panteiste Bog metafora, poetski *sinonim* za kosmičke zakone. Panteizam je našminkani ateizam, deizam je razvodnjeni teizam.

S razlogom možemo misliti kako su čuveni ajnštajnzmi poput „Bog je pronicljiv, ali nije zloban“ ili „Bog se ne kocka“ ili „Da li je Bog imao izbor kada je stvarao kosmos?“, panteistički, a ne deistički, i svakako nisu teistički. „Bog se ne kocka“ treba čitati kao „Slučajnost nije u osnovi svega“. „Da li je Bog mogao da bira šta će učiniti kada je stvarao kosmos?“, znači: „Da li je kosmos mogao nastati na drugi način?“ Ajnštajn je koristio reč Bog u čisto metaforičkom, poetskom smislu. To isto čini i Stiven Hoking i većina onih fizičara koji ponekad prozbore jezikom religioznih metafora. Izgleda da knjiga Pola Dejvisa *Um Boga (The Mind of God)* lebdi između ajnštajnovskog panteizma i nejasnog oblika deizma, zbog čega je dobio Templtonovu nagradu (pozamašna svota novca koju jednom godišnje dodeljuje Fondacija Templton, najčešće naučniku koji je spreman da kaže nešto lepo o religiji).

Pokušaću da ajnštajnovsku religiju sažmem u još jedan navod samog Ajnštajna: „Osećati da se iza svega što možemo da iskusimo nalazi nešto što naš um ne može da pojmi, čija lepota i uzvišenost sežu do nas samo posredno, kao slabašni odraz – to je religioznost. U tom smislu ja jesam religiozan.“ U tom smislu i ja sam religiozan, uz ogradu da reči „ne može da pojmi“ ne znače nužno „zauvek će biti nepojmljivo“. Ali, sebe radije ne nazivam religioznim da ne bih nikoga zbunio. Takvo izražavanje može da izazove strahovite zablude, jer za većinu ljudi izraz religija znači natprirodno. Karl Segan je odlično primetio: „...Ako pod pojmom ‘Bog’ mislimo na skup fizičkih zakona koji upravljaju kosmosom, onda zasigurno postoji takav Bog. Međutim, taj Bog nas emotivno ne ispunjava... nema previše smisla moliti se zakonu gravitacije.“

Zanimljivo je kako je tu Seganovu poentu nagovestio velečasni dr Fulton Dž. Šin, profesor američkog Katoličkog univerziteta, u žestokom napadu na Ajnštajna zbog njegovog poricanja ličnog Boga. Šin je sarkastično upitao da li bi neko bio spreman da žrtvuje život za Mlečni put. Izgleda da je mislio kako na taj način iznosi dokaz protiv Ajnštajna, a ne njemu u prilog, pa je dodao: „U njegovoj kosmičkoj religiji postoji samo

jedna greška: slovo „s“ je višak“.* Ništa nije komično u Ajnštajnovim uverenjima. Ipak, voleo bih kad bi se fizičari uzdržali od korišćenja reči Bog u naročitom metaforičkom smislu. Metaforički ili panteistički Bog fizičara svetlosnim je godinama daleko od Boga koji se upliće, čini čuda, čita misli, kažnjava grehove, uslišava molitve – Boga Biblije, sveštenika, mula i rabina – daleko od Boga svakidašnjeg jezika. Po mom mišljenju, namerno ih pomešati, ravno je intelektualnoj veleizdaji.

NEZASLUŽENO POŠTOVANJE

Naslov ove knjige, *Zabluda o Bogu*, ne odnosi se na Ajnštajnovog Boga niti na bogove drugih prosvetljenih naučnika pomenutih u prethodnom odeljku. Zato sam na samom početku morao da se pozabavim ajnštajnovskom religijom – ona ima dokazanu sposobnost da dovede u zabludu. U ostatku knjige govorim samo o *natprirodnim* bogovima, a mojim čitaocima je najpoznatiji Jehova, Bog Starog zaveta. Pre nego što završim ovo uvodno poglavlje, moram da razmotrim još jedno pitanje, inače bi me mučilo kroz čitavu knjigu. Ovoga puta to je pitanje pristojnosti. Moguće je da će religiozne čitaoce uvrediti ono što ću reći i da na ovim stranicama neće naći dovoljno *poštovanja* njihovih uverenja (ili uverenja koja su dragocena drugim ljudima). Bila bi šteta ako bi odustali od čitanja ove knjige zbog toga što misle da će ih ona uvrediti, pa želim da ovde odmah raskrstim s tim problemom.

Uvreženo je mišljenje, koje gotovo svako u našem društvu prihvata – ne izuzimajući ni one koji nisu religiozni – kako su pobožni naročito osetljivi na uvredu pobožnosti te bi je trebalo zaštititi nenormalno debelim zidom poštovanja, sasvim drugačijim od poštovanja koje bi ma koje ljudsko biće trebalo da ukaže svima ostalima. Daglas Adams je o tome sjajno i nadahnuto govorio u Kembridžu, neposredno pre smrti,⁵ a ja se nikad ne zasitim od ponavljanja njegovih reči:

U osnovi religije nalaze se izvesne ideje koje nazivamo svetim ili tako nekako. To znači sledeće: „Evo zamisli ili pojma o kome ne smete da kažete ništa loše – ne smete. Zašto? Zato što ne smete!“ Ako neko glasa za stranku čiju politiku ne odobravate,

* *Cosmical* na engleskom znači *kosmička*, a *comical* – *komična*. (Prim. prev.)

slobodno o tome raspravljajte do mile volje; svako će imati svoje argumente, ali niko zbog toga neće biti pogođen. Ukoliko neko smatra da bi poreze trebalo povećati ili smanjiti, možete slobodno da iznesete svoje mišljenje o tome. Ali ako kojim slučajem neko izjavi: „Subotom ne smem da pomeram prekidač za svetlo“, vi treba da kažete: „To poštujem“.

Zašto je sasvim legitimno podržavati Laburističku stranku ili Konzervativnu stranku, republikance ili demokrate, ovaj ili onaj ekonomski model, *Macintosh* ili *Windows* – ali imati stav o tome kako je nastao kosmos, ko ga je stvorio... ne, to je sveto? ... Navikli smo da ne upućujemo izazov religioznim idejama, pa je zanimljivo videti koliko srdžbe Ričard navlači na sebe kad to čini! Svi se izbezume, jer se tako ne sme pričati. Ipak, kada racionalno razmislite, upitate se zašto se ne bi raspravljalo o religiji kao i o svemu drugom – samo zato što smo se nekako dogovorili da bude tako.

Evo jednog naročitog primera drskog poštovanja koje naše društvo ukazuje religiji. Status osobe koja u ratu upućuje prigovor savesti protiv vojne službe, najjednostavnije se dobija tako što se navedu religiozni razlozi. Možete biti briljantan etičar s nagrađenom doktorskom tezom u kojoj obrazlažete ratna zla, ali vam i pored toga neće biti lako pred regrutnom komisijom koja procenjuje vaše razloge za prigovor savesti. Ako kažete da su vam jedan ili oba roditelja kvekeri, lako ćete proći, bez obzira na to koliko ste nemušti ili nepismeni kada je reč o teoriji pacifizma ili poznavanju kvekerskih načela.

Na drugom kraju spektra, nasuprot pacifizmu, nalazi se bojažljivo ustručavanje da se koriste verski nazivi za zaraćene strane. Katolici i protestanti u Severnoj Irskoj eufemistički su svedeni na nacionaliste i lojaliste. Reč ‘religije’ cenzura je pretvorila u ‘zajednice’, kao u sintagmi „sukobi među zajednicama“. Kao posledica anglo-američke invazije iz 2003. godine, situacija u Iraku se pretvorila u sektaški rat između sunita i šiita. Premda je jasno da je to verski sukob, u listu *Independent* od 20. maja 2006. godine, na naslovnoj strani i u vodećem članku, opisan je kao etničko čišćenje. Reč „etničko“ u ovom kontekstu još je jedan eufemizam. U Iraku je na delu versko čišćenje. U bivšoj Jugoslaviji, fraza „etničko čišćenje“ takođe je bila eufemizam za verski sukob između pravoslavnih Srba, katoličkih Hrvata i muslimanskih Bošnjaka.⁶

Već sam ukazao na povlašćen položaj religije u javnim raspravama o etici u medijima i vladi.⁷ Kad god iskrnsne neki spor koji se tiče morala (bilo da je reč o seksu ili razmnožavanju), možete biti sigurni da će verske vođe iz nekoliko različitih verskih grupacija biti dostojno zastupljene u uticajnim odborima ili u raspravama na radiju i televiziji. Ne mislim kako bi trebalo nastojati da se cenzurišu stavovi tih ljudi, ali zašto naše društvo krči put do njihovih vrata, kao da su oni stručnjaci koji se, na primer, mogu uporediti s filozofima, advokatima ili lekarima?

Evo još jednog čudnog primera o povlašćenom položaju religije. Na dan 21. februara 2006. godine, Vrhovni sud SAD presudio je, u skladu sa Ustavom, da crkva u Novom Meksiku treba da bude izuzeta od zakona protiv uzimanja halucinogenih droga (naravno, svi drugi moraju ga poštovati).⁸ Sledbenici crkve *Centro Espirita Beneficiente Uniao do Vegetal*, veruju da Boga mogu razumeti samo kada piju čaj spravljen od biljke hoaska koja sadrži nedozvoljenu halucinogenu supstancu dimetil-triptamin. Primitite da je dovoljno to što oni *veruju* da ta supstanca poboljšava njihovo razumevanje Boga. Ne moraju da predoče nikakav dokaz. Nasuprot tome, brojni su dokazi da oboleli od raka lakše podnose mučninu i tegobe tokom hemoterapije ukoliko uzimaju kanabis. Pa ipak, opet saglasno Ustavu, Vrhovni sud je 2005. godine presudio da se protiv svih pacijenata koji uzimaju kanabis iz medicinskih razloga mogu podneti tužbe po saveznim zakonima (čak i u manjem broju saveznih država u kojima je takva naročita upotreba legalizovana). Religija je, kao i uvek, glavni adut. Zamislite članove nekog društva za poštovanje umetnosti koji se na sudu izjašnjavaju kako veruju da su im neophodne halucinogene droge da bi bolje razumeli dela impresionista ili nadrealista. Međutim, kada crkva obznani takvu potrebu, podržaće je najviši sud u zemlji. Tolika je moć religije kao amajlije.

Pre sedamnaest godina, bio sam u grupi od trideset šest pisaca i umetnika koje je angažovao časopis *New Statesman* da bi pisali u znak podrške uvaženom književniku Salmanu Ruždiju,⁹ osuđenom na smrt zbog svog romana. Besan zbog „saosećanja“ za „bol“ i „uvredu“ nanesenu muslimanima koje su izražavale hrišćanske vođe, pa čak i neki sekularni mislioci, povukao sam sledeću paralelu:

Da su zagovornici aparthejda bili snalažljivi, tvrdili bi – koliko znam, to bi bilo iskreno – kako je mešanje rasa u suprotnosti s njihovom religijom. Mnogi njihovi protivnici udaljili bi se

tiho i s poštovanjem. Nema svrhe tvrditi kako je to nepravедno poređenje zato što za aparthejd nema racionalnog opravdanja. Čitav smisao religioznosti, ono iz čega crpe snagu i čime se diči, upravo je što ona ne počiva na racionalnom opravdanju. Od nas ostalih očekuje se da branimo svoje predrasude. Zatražite li pak od religiozne osobe da opravda svoju veru, time odmah ugrožavate njenu „versku slobodu“.

Nisam ni slutio da će se nešto slično dogoditi u 21. veku. List *Los Angeles Times* (od 10. aprila 2006), izvestio je da brojne hrišćanske grupe na univerzitetima širom SAD tuže te akademske ustanove zbog poštovanja propisa o zabrani diskriminacije, pa tako i onih o zabrani uznemiravanja ili zlostavljanja homoseksualaca. Tipičan primer je dvanaestogodišnjak Džejms Nikson iz Ohaja, koji se 2004. godine izborio na sudu za pravo da u školi nosi majicu s natpisom „Homoseksualnost je greh, islam je laž, pobačaj je ubistvo. Neke stvari su samo crne ili bele!“¹⁰ Nadležni u školi su rekli dečaku da ne nosi majicu, a njegovi roditelji su potom tužili školu. Tužba je možda mogla biti osnovana da su je roditelji zasnovali na prvom amandmanu američkog ustava koji garantuje slobodu govora, ali oni to nisu učinili. Umesto na slobodu govora, Niksonovi advokati pozvali su se na ustavno pravo slobode *religije*. Njihovu parnicu, koju su dobili, podupiralo je versko udruženje u Arizoni, čiji je cilj „povesti pravnu bitku za versku slobodu“.

Velečasni Rik Skarboro, koji podržava niz sličnih sudskih postupaka što su ih pokrenuli hrišćanski vernici u težnji da religija postane pravna osnova za diskriminaciju protiv homoseksualaca i drugih grupa, nazvao je to borbom za građanska prava 21. veka: „Hrišćani će morati da se izbore za pravo da budu hrišćani.“¹¹ Ponavljam, ako se takvi ljudi bore za slobodu govora, to bi se, uz izvesne ograde, moglo razumeti. Ovde nije reč o tome. Kao da „pravo da se bude hrišćanin“ u ovom slučaju znači „pravo da se gura nos u privatni život drugih ljudi“. Sudski postupak u kome se zagovara diskriminacija homoseksualaca, pokreće se kao protivtužba zbog navodnih verskih diskriminacija! Izgleda da zakon to uvažava. Neprihvatljivo je reći: „Time što pokušavate da me sprečite da vređam homoseksualce, ugrožavate moje pravo na predrasude“. Ali možete da kažete: „To ugrožava moju versku slobodu“. Ako malo razmislite o tome, u čemu je razlika? Religija je opet iznad svega.

Završiću ovo poglavlje posebnim slučajem koji upečatljivo odslikava preterano poštovanje društva prema religiji, iznad uobičajenog ljudskog poštovanja. Situacija je postala ozbiljna u februaru 2006 – bila je to nerazumna epizoda koja je sumanuto vrludala između krajnje komične i potpuno tragične. U septembru 2005. godine, u danskom listu *Jyllands-Posten* objavljeno je dvanaest karikatura s likom proroka Muhameda. Naredna tri meseca, širom islamskog sveta pažljivo i sistematski potpirivana je srdžba. To je zasluga male grupe muslimana iz Danske, na čelu s dva imama kojima je tamo pruženo utočište.¹² Krajem 2005, ti zlonamerni izgnanici otputovali su iz Danske u Egipat, s dosjeom koji je potom umnožavan i rasturan po islamskim zemljama, a što je bilo pogotovo značajno, po Indoneziji. Dosje je sadržao neistine o navodnom zlostavljanju muslimana u Danskoj i tendencioznu laž da je *Jyllands-Posten* pod kontrolom danske vlade. U dosjeu se nalazilo i dvanaest karikatura kojima su, što je suštinski bitno, imami dodali još tri crteža nepoznatog porekla, ali koji zasigurno nisu imali veze s Danskom. Za razliku od dvanaest originalnih crteža, tri dodatna su bila istinski uvredljiva – ili bi bila takva da je na njima, kao što su to tvrdili revnosni propagandisti, prikazan Muhamed. Od tri dodatna crteža najštetniji nije ni bio karikatura, već faksimil fotografije bradatog čoveka koji je preko nosa natakao lažnu svinjsku njušku i pričvrstio je gumicom. Naknadno se ispostavilo da je tu fotografiju načinila novinska agencija *Associated Press* i da je na njoj neki Francuz koji je učestvovao u takmičenju u svinjskom groktanju na seoskom vašaru u Francuskoj.¹³ Fotografija nije imala nikakve veze s prorokom Muhamedom, nikakve veze sa islamom, niti bilo kakve veze s Danskom. Uprkos tome, muslimanski aktivisti, s namerom da potpire vatru, objavili su u Kairu kako postoje sve tri veze... Ishod je bio sasvim predvidljiv.

Brižljivo negovani „povređenost“ i „uvreda“ dostigli su vrhunac pet meseci nakon prvog objavljivanja dvanaest karikatura. Demonstranti u Pakistanu i Indoneziji spaljivali su danske zastave (od koga su ih dobili?), a danskoj vladi su upućivani histerični zahtevi da se izvini. (Izvini za šta? Vlada nije ni nacrtala niti objavila karikature. Danci, eto, žive u zemlji u kojoj postoji slobodna štampa, što u mnogim islamskim zemljama ljudi možda teško shvataju.) Listovi u Norveškoj, Nemačkoj, Francuskoj, pa čak i u Sjedinjenim Državama (ali, zanimljivo, ne i u Britaniji), objavili su te karikature u znak podrške *Jyllands-Postenu*, što je dolilo ulje na vatru. Usledili su napadi na ambasade i konzulate, bojkot danske robe, pretnje Dancima i ostalim stanovnicima Zapadne Evrope;

zapaljane su hrišćanske crkve u Pakistanu, koje nemaju nikakve veze ni s Danskom ni sa Evropom. Devetoro ljudi je poginulo kad su libijski demonstranti napali i zapalili italijanski konzulat u Bengaziju. Književnica Džermejn Grir napisala je kako ti ljudi najviše vole da izazivaju nered i to najbolje rade.¹⁴

Jedan pakistanski imam ponudio je nagradu od milion dolara za glavu „danskog karikaturiste“. Imam očigledno nije znao da je bilo dvanaest danskih karikaturista, a skoro sigurno nije znao da tri najuvredljivija crteža nikad nisu ni objavljena u Danskoj (i, uzgred, otkud tih milion dolara?). Muslimani u Nigeriji koji su demonstrirali protiv danskih karikatura, spalili su nekoliko hrišćanskih crkava. Po ulicama su mačetama napadali i ubijali svoje sugrađane, hrišćane. Jedan hrišćanin je ugaran u gumu, poliven benzinom i zapaljen. U Britaniji su se pojavile fotografije demonstranata koji su nosili transparente: „Smrt onima koji vređaju islam“, „Zakoljimo one koji se rugaju islamu“, „Evropa će platiti: pustoš će je stići“ i „Pogubite one koji kažu da je islam nasilna religija“. Na sreću, tu su naše političke vođe da nas podsete na to kako je islam religija mira i milosrđa.

Nakon svih tih događaja, novinar Endru Muler razgovarao je s vodećim „umerenim“ muslimanom u Britaniji, ser Ikbalom Sakranijem.¹⁵ Možda je Sakrani umeren prema današnjim islamskim merilima, ali u Mulerovom intervjuu dosledno se drži onoga što je izjavio kad je Salman Ruždi osuđen na smrt zato što je napisao roman: „Smrt je možda preblaga kazna za njega“ – s tom izjavom je Sakrani postao sramna suprotnost svom hrabrom prethodniku i nekadašnjem najuticajnijem britanskom muslimanu, pokojnom doktoru Zakiju Badaviju, koji je ponudio Salmanu Ruždiju utočište u svom domu. Sakrani je rekao Muleru kako je zabrinut zbog danskih karikatura. I Muler je bio zabrinut, ali iz drugog razloga: „Brine me to što bi smešna, neprimerena reakcija na neke neduhovite crteže u nepoznatom skandinavskom listu mogla potvrditi da su... islam i Zapad u osnovi nepomirljivi“. Sakrani je pohvalio britanske listove jer nisu preneli karikature, ali je Muler posumnjao kako većina Britanaca pretpostavlja da „britanski listovi nisu toliko uzdržani jer uvažavaju nezadovoljstvo muslimana, već pre svega zato da im ne polupaju prozore“.

Sakrani je objasnio da „Proroka, počivao u miru, duboko poštuju u muslimanskom svetu, s ljubavlju i osećanjima koja se ne mogu iskazati rečima. To prevazilazi osećanja prema roditeljima, voljenim bićima,

sopstvenoj deci. To je deo vere. Uz to, prema islamskom učenju, zabranjeno je slikati Proroka“. Kako je primetio Muler, to manje-više znači da su

vrednosti islama iznad svih ostalih vrednosti – što misli svaki sledbenik islama, isto kao što svaki sledbenik svake druge religije veruje da postoji samo njegov put, istina i svetlost. Ako ljudi žele da vole nekog propovednika iz sedmog veka više nego sopstvenu porodicu, to je njihova stvar, ali niko drugi nije obavezan da to shvati ozbiljno...

Samo što će vam fizički pretiti ako to ne shvatite ozbiljno i ne iskažete dužno poštovanje, i to u meri kojoj nijedna druga religija nije težila još od Srednjeg veka. Čovek ne može a da ne pomisli čemu takvo nasilje jer, kao što je Muler zabeležio: „Ako je ma koji od vas lakrdijaša u pravu, karikaturisti će ionako otići u pakao – zar to nije dovoljno? U međuvremenu, ako želite da se uzrujavate zbog uvreda upućenih muslimanima, pročitajte izveštaj *Amnesty Internationala* o Siriji i Saudijskoj Arabiji“.

Mnogima pada u oči razlika između histerične „povređenosti“ koju pokazuju muslimani i spremnosti arapskih medija da objave tipične antisemitske karikature. Na demonstracijama organizovanim u Pakistanu protiv danskih karikatura, snimljena je žena u crnoj burki kako nosi transparent „Bože, blagoslovi Hitlera“.

U odgovoru na tu pomahnitalost, objektivni liberalni listovi oštro su osuđivali nasilje i samo bi ponešto prozborili o slobodi govora. Ali istovremeno su izražavali „poštovanje“ i „saosećanje“ za duboku „uvredu“ i „bol“ koji su muslimani „pretrpeli“. Nemojte smetnuti s uma da u tom „bolu“ i „patnji“ nijedna osoba nije pretrpela nikakvo nasilje ili stvaran bol: postojalo je tek nekoliko mrlja štamparske boje u novinama za koje su van Danske čuli tek kad je počela namerna kampanja kojom se podsticalo na nered.

Nisam saglasan s tim da se neko vređa ili da mu se naudi bez ikakvog povoda. Ali me zanima i zbunjuje to što je religija u nesrazmerno povlašćenom položaju u našim svetovnim društvima. Političari se moraju privići na to što ih prikazuju u neumesnim karikaturama i niko ne protestuje u njihovu odbranu. Po čemu je religija tako posebna pa joj ukazujemo takvo jedinstveno povlašćeno poštovanje? H. L. Menken je rekao: „Moramo poštovati religiju drugog čoveka, ali onoliko koliko poštujemo njegovu teoriju da mu je supruga lepa i da su mu deca pametna“.

Upravo u svjetlu te jedinstvene pretpostavke o poštovanju religije,* predočavam sopstvenu ogradu za ovu knjigu. Neću namerno vređati, ali neću ni navlačiti rukavice kako bih o religiji govorio pažljivije nego o bilo kojoj drugoj temi.

* Izvrstan primer takvog „poštovanja“ objavljen je u listu *New York Times* u vreme kada je drugo izdanje ove knjige bilo u pripremi za štampu. Januara 2007. godine, muslimanka koja živi u Nemačkoj podnela je zahtev za razvod braka po ubrzanom postupku. Kao razlog navela je kako je njen muž od samog početka braka neprestano i surovo tuče. Sudija Krista Dac-Vinter odbila je zahtev citirajući Kuran, a pri tome nije ni opovrgla navedene činjenice. „Sudija Krista Dac-Vinter donela je čudnu odluku kojom se još više potcrtava napetost između muslimanskih običaja i evropskih zakona, uz obrazloženje da bračni par dolazi iz marokanskog kulturnog miljea u kome je uobičajeno da muževi tuku žene. U njenom obrazloženju dalje stoji kako Kuran odobrava takvo fizičko zlostavljanje“ (*New York Times*, 23. mart 2007). Ova neverovatna priča dospela je u javnost marta 2007. godine kada ju je obelodanio advokat nesrećne žene. Istine radi, pomenimo da je sud u Frankfurtu smesta oduzeo slučaj sudiji Dac-Vinter. Članak u listu *New York Times* završava se navodom u kome se ukazuje na to kako će ovaj slučaj umnogome naštetiti drugim muslimankama koje trpe zlostavljanje u porodici: „Mnoge već strahuju da podnesu tužbe protiv svojih muževa. Više turskih muslimana dosad je ubilo svoje supruge zbog ukaljane časti.“ Svojom presudom sudija Dac-Vinter htela je da iskaže „osećaj za kulturne različitosti“, ali postoji i drugi naziv za to: povlađivanje uvredi. „Naravno da mi Evropljani nikad ne bismo tako postupili, ali premlaćivanje žena deo je 'njihove kulture' koji 'njihova religija' odobrava i to treba 'poštovati'“.